

FEMINISME EN WETENSCHAP

REDE

**uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van bijzonder hoogleraar
in de maatschappelijke stromingen
aan de Landbouwhogeschool te Wageningen
op 7 juni 1979**

door

Dr. G. Thomas-Lycklama à Nijeholt

***"...l'homme représente à la fois le positif et le neutre...
La femme apparaît comme le négatif si bien que toute
détermination lui est imputée comme limitation, sans
réciprocité."***

Simone de Beauvoir: Le deuxième Sexe (1949, I:14)

***"Feminism, when it truly achieves its goals, will crack
through the most basic structures of our society."***

Shulamith Firestone: The Dialectic of Sex (1971: 38)

Geachte toehoorders en toehoorders

Feminisme en wetenschap zijn twee begrippen, die in deze tijd een duidelijke spanning aangeven tussen vrouwen en wetenschapsbeoefening. Er heerst nog veel onduidelijkheid over de verhouding waarin deze begrippen tot elkaar staan. Nauw hiermee verbonden zijn de begrippen vrouwenemancipatie en vrouwenstudies. Voor de buitenstaander een vrij onoverzichtelijk geheel. Vanmiddag hoop ik hierin enige duidelijkheid te brengen.

Door de eeuwen heen hebben vrouwen weinig kansen gehad om in de universitaire wereld door te dringen. Zelden was het zo mooi, als voor de zestiende eeuw in Engeland wordt beschreven:

"Every city of importance had women whose renown was a source of civic pride... Women attended the great universities, and even occupied important chairs in the most distinguished faculties".¹⁾ Hier zien we een korte bloeiperiode tijdens de Renaissance, toen tijdelijk de ban die er lag op het gebruik van vrouwelijke hersenen werd opgeheven. Maar, onder invloed van het Puritanisme, werden vrouwen aan het eind der zestiende eeuw weer naar hun dienende taken binnenshuis terugverwezen (Davis, 1971: 282-293).

Honderd jaar geleden streden vrouwen in Nederland voor hun recht om toegelaten te worden tot de universiteiten. Aarzelend werden ze binnengelaten, maar van kritiek op en beïnvloeding van de wetenschapsbeoefening was nauwelijks sprake. Na een langzame groei blijft het percentage meisjes, dat na het behalen van een diploma voorbereidend wetenschappelijk onderwijs ook metterdaad universitair gaat studeren, vrij constant, nl. 22 over de periode 1936-1966.²⁾

Aan het eind van de jaren zestig begint een nieuwe bloeiperiode voor de vrouwenbeweging. Aanvankelijk hielden vrouwen aan de universiteiten zich vooral bezig met de belemmeringen die gehuwde vrouwen ondervinden, wanneer ze een beroep willen uitoefenen. Men bepleitte in de eerste plaats een juridische, economische, en sociaal-politieke verankering van het recht op werk buitenshuis voor de gehuwde vrouw³⁾. Pas

later, in de zeventiger jaren, komt aan de universiteiten in Nederland kritiek los op het geheel van de wetenschapsbeoefening. Wetenschap, die mensen en dingen bestudeert zoals mannen die zien en daarbij uitgaat van allerlei opvattingen en vooronderstellingen over vrouwen, die niet getoetst zijn aan de werkelijkheid. Wetenschap, die vaak vrouwen de moeite van het bestuderen niet waard acht. De kritiek richt zich op de wetenschapsinhoud, de methoden van onderzoek en de eenzijdige samenstelling qua sexe van de wetenschapsbeoefenaren.

In het onderstaande wil ik graag eerst een aantal begrippen verduidelijken, zoals emancipatie en feminisme, feministische wetenschapskritiek en vrouwenstudies. Vervolgens wordt ingegaan op de inhoud van de feministische kritiek op de wetenschap, met name op die wetenschapsterreinen, die direct betrekking hebben op problemen in de minder ontwikkelde landen van onze wereld.

EMANCIPATIE EN FEMINISME

Alvorens in te gaan op de kritiek die vanuit de vrouwenbeweging op de wetenschapsbeoefening wordt gegeven, is het noodzakelijk aandacht te schenken aan de begrippen emancipatie en feminisme, omdat vrouwenstudies vooral in verband worden gebracht met feministische wetenschapskritiek.

Emancipatie is een term die niet alleen is verbonden met vrouwen maar ook met andere achtergestelde en onderdrukte groepen: bijvoorbeeld slaven, negers, arbeiders. Wertheim, in zijn boek *De lange mars der emancipatie* omschrijft het begrip emancipatie als een proces van bevrijding uit natuurkrachten en uit overheersing door bevoorrechte groepen of personen. Beide processen lopen parallel, voor technologische vernieuwingen is vaak bevrijding uit verstikkende sociale structuren nodig, daarnaast leveren technologische ontwikkelingen ook nieuwe vormen van beheersing en knechting van mensen op (Wertheim, 1977: 72-106).

In de loop van de zestiger jaren wordt de emancipatiebeweging van vrouwen een belangrijke maatschappelijke stroming in de westerse we-

reld. Het gaat bij deze emancipatiebeweging in de eerste plaats om bevrijding uit overheersing door een maatschappelijk bevoorrechte groep, de mannen. De sociaal-economische aspecten van vrouwenemancipatie treden sterk op de voorgrond en problemen rondom de beroepsarbeid van de gehuwde vrouw nemen een belangrijke plaats in. In Nederland blijkt dit uit de studies die verschijnen. Ik noem alleen maar de heruitgaven van de studies van Posthumus-van der Groot en Schilstra en de studies van In't Veld-Langeveld, Clason, Boelmans-Kleinjan en Beuckens-Vries en d'Ancona.⁴⁾

In deze voor het merendeel sociologische benaderingen van het emancipatievraagstuk is de aandacht vrij eenzijdig gericht op de sociaal-economische gelijkheid van vrouwen en mannen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de studie "Emancipatie van de Vrouw" van de voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In deze studie definiëren Schoonenboom en in 't Veld-Langeveld *emancipatie* als een proces van toenemende sociale gelijkheid tussen man en vrouw (Schoonenboom en in 't Veld-Langeveld, 1976: 6). Vervolgens omschrijven de auteurs *feminisme* als het historisch begrensd streven naar gelijke rechten op het gebied van onder andere onderwijs, op economisch en politiek terrein en in het huwelijk (Schoonenboom en in 't Veld-Langeveld, 1976: 6). Sociale gelijkheid wordt niet nader omschreven, maar de omschrijving van feminisme duidt aan, dat het in de eerste plaats gaat om gelijke rechten op maatschappelijk terrein.

Wanneer emancipatie wordt beperkt tot een toenemende sociale gelijkheid tussen vrouwen en mannen, suggereert dit, dat vrouwen eigenschappen en waarden gaan ontwikkelen, die succes in maatschappelijk opzicht bevorderen. Eigenschappen en waarden die nu in de eerste plaats aan mannen worden toegeschreven, zoals b.v. rationeel denken, efficiënt zijn, prestatiegericht zijn, carrière maken, enzovoort. Een eenzijdige emancipatie van vrouwen in deze richting nl. het zo snel en zo effectief mogelijk aanpassen aan wat ik nu gemakshalve maar even de mannenmaatschappij noem, kan alleen maar tot gevolg hebben, dat onze samenleving met nog grotere sociale problemen als eenzaamheid, stress, enzovoort, rekening moet houden dan zich nu in onze maatschappij al voordoet. Deze omschrijving zal in de praktijk betekenen dat wordt uit-

gegaan van de man als norm, omdat vrouwen in de sociale sfeer nauwelijks een begerenswaardige positie innemen. Een norm, die naar mijn mening te beperkt is, omdat eigenschappen en waarden die over het algemeen aan vrouwen worden toegeschreven, zoals intuïtie, aandacht voor het detail, mensgericht zijn, enzovoorts, in onze maatschappij meer gewaardeerd zouden moeten worden.

De sociologe Oakley gebruikt alleen het begrip feminisme en geeft dit een veel ruimere inhoud dan Schoonenboom en in 't Veld-Langeveld.

Oakley ziet feminisme als "a perspective rather than a particular set of prescriptive values" (Oakley, 1974: 3). Een feministisch perspectief is volgens haar het op de voorgrond plaatsen van levensstijl, activiteiten en belangen van vrouwen. Centraal staat in het feminisme het zichtbaar maken van vrouwen in de maatschappelijke werkelijkheid en in de cultuur van een samenleving. Of zoals Oakley zegt: "bringing women 'out from under' into the twin spheres of social reality and cultural belief systems" (Oakley, 1974: 3). Het gaat om twee aspecten, ruimte voor vrouwen in de maatschappelijke structuren en in het patroon van ideeën, normen en waarden van onze samenleving.

Er heerst in de vrouwenbeweging en daarbuiten veel onduidelijkheid over het begrip feminisme en een nog grotere onduidelijkheid over wie wel en wie niet een feministe genoemd kan worden. In een artikel in Vrij Nederland heeft Smit daarover enige behartenswaardige dingen gezegd. "Oorspronkelijk", zo zegt Smit, "was een feministe iemand die streed voor ontvoogding van vrouwen. Geleidelijk aan werd het toelatingsexamen verzwaard: een echte feministe werkte niet samen met mannen, zij verdiende geen geld aan de beweging; zij nam deel aan de feminiene cultus: ik voel mij vrouw tot in de wortels van mijn wezen. De jongste exameneis die mij onder ogen kwam was dat een feministe tegen emancipatie hoort te wezen" (Smit, 1978: 45).

Kortom, het feminisme als een soort zuivere leer tegenover emancipatie. Het is m.i. onnodig en onjuist om feminisme en emancipatie tegenover elkaar te stellen, het zijn eerder begrippen die in elkaars verlengde liggen. Emancipatie is meer dan een proces van toenemende sociale gelijk-

heid tussen vrouwen en mannen, het gaat om emancipatie met een feministisch perspectief, het naar voren halen van belangen, activiteiten en levensstijl van vrouwen in de maatschappelijke structuren en in de ideeën, normen en waarden van onze samenleving.

Emancipatie van vrouwen kan dan omschreven worden als het realiseren van gelijke rechten en gelijke mogelijkheden voor vrouwen en mannen waarbij geen sprake meer is van overheersing van de ene sexe door de andere en waardevolle aan vrouwen toegeschreven kenmerken in de samenleving naar voren worden gehaald, tot ontplooiing kunnen komen en gewaardeerd worden.

Bij deze verruiming van het begrip emancipatie kan de term feminisme gebruikt worden voor de meer ideologische aspecten van de emancipatiebeweging. *Feminisme* is dan het geheel van denkbeelden en beginselen omtrent de emancipatie van vrouwen.

STROMINGEN

In het feminisme, waar het gaat om de denkbeelden en beginselen ten aanzien van vrouwenemancipatie, treffen we zeer uiteenlopende stromingen aan. Een gematigde stroming richt zich in haar denken vooral op opheffing van discriminatie van vrouwen via veranderingen in de bestaande maatschappij-orde. Een feministisch-socialistische richting acht emancipatie van vrouwen slechts mogelijk in een socialistische maatschappij. Een stroming die wel radicaal-feministisch genoemd wordt, ziet noch het kapitalisme, noch een andere maatschappelijke structuur als onderdrukker van vrouwen, maar de man. En daarom is er maar één oplossing voor het beëindigen van de onderdrukking van vrouwen en dat is, dat vrouwen zich zelf, zonder mannen, moeten bevrijden uit het patroon van door mannen opgelegde normen en waarden. Ten slotte kan nog een stroming als existentieel-feministisch worden aangeduid. Hier wordt los van bestaande machtsverhoudingen en maatschappelijke structuren het accent gelegd op vrouwelijke waarden. Waarden die in onze cultuur en ons rationeel denken verloren zijn gegaan⁵⁾.

Met deze summiere opsomming wordt geen recht gedaan aan de verschillende richtingen in het feminisme, maar helaas ontbreekt de tijd om hier dieper op in te gaan. Globaal genomen treffen we de zojuist genoemde feministische stromingen in de meeste westerse landen aan.

Gezien de zeer ingrijpende veranderingen die een werkelijke emancipatie van vrouwen voor een maatschappij inhouden, valt het niet te verwonderen, dat zich in het feminisme zeer verschillende denkbeelden over de realisatie van deze emancipatie hebben ontwikkeld. Dit vloeit voort uit het feit dat feminisme alles heeft te maken met de visie op de maatschappij waarin men leeft, maar ook uit het feit dat de positie van vrouwen binnen de verschillende samenlevingen zeer uiteenloopt. Daarnaast treffen we ook tussen allerlei landen grote verschillen aan. We hoeven hier maar te denken aan de uiteenlopende positie van vrouwen in Oosteuropese, in Islamitische en in Westafrikaanse landen.

Ook in ontwikkelingslanden treffen we feministische stromingen aan, ook hier circuleren de gestencilde vlugschriften met ideeën over de wijze waarop de samenleving zou moeten veranderen, ook hier vinden we vrouwenactiegroepen en oefenen vrouwelijke wetenschappers kritiek uit op de wetenschapsbeoefening. Vooral op de toegepaste wetenschap, die hun land bereikt in de vorm van ontwikkelingsstrategieën en westerse projecten en programma's. Westerse bemoeienissen die in veel gevallen een negatief effect hebben op de positie van vrouwen, vooral van de armste vrouwen⁶). Vrouwen in ontwikkelingslanden willen veranderingen die ertoe leiden, dat ze voldoende arbeidsmogelijkheden hebben om zichzelf en hun kinderen in leven te houden, met andere woorden economisch onafhankelijk te zijn. Daarnaast is er een grote vraag naar meer onderwijs en betere medische voorzieningen.

Het is vanuit de feministische stromingen in de vrouwenbeweging van de ontwikkelde en de minder ontwikkelde landen, dat kritisch stelling wordt genomen tegen de bestaande wetenschap.

FEMINISTISCHE KRITIEK, VROUWENSTUDIES EN ONTWIKKELINGS- BLEMEN

Naast de term feministische wetenschapskritiek begint in de Nederlandse universitaire wereld het begrip 'vrouwenstudies' zo langzamerhand ingeburgerd te raken. Wat beogen vrouwenstudies? En wat onderscheidt dit begrip van feministische wetenschapskritiek?

Feministische wetenschapskritiek kan omschreven worden als de kritiek die vanuit het feminisme op de wetenschap wordt uitgeoefend. Uit de

eerder gegeven omschrijving van feminisme blijkt, dat het daarbij niet alleen gaat om sociale gelijkheid tussen vrouwen en mannen, het geven van gelijke rechten en gelijke kansen, maar om meer. Belangrijk is het naar voren halen, het zichtbaar maken van vrouwen in de maatschappelijke structuren en in het patroon van normen, waarden en ideeën van onze samenleving.

Ook in de door mannen gedomineerde wetenschap is het noodzakelijk de aanwezigheid van vrouwen in de samenleving zichtbaar te maken, haar werk, haar zijn in de maatschappij, de geschiedenis en de cultuur. De kritiek richt zich op de verschillende takken van wetenschap. Feministische wetenschapskritiek kan worden beschouwd als een functie van vrouwenstudies.

Vrouwenstudies omvatten meer. Vrouwenstudies hebben naast deze wetenschapskritische functie ook het gericht verwerven van kennis binnen de verschillende vakdisciplines tot doel.

Kennis die sterk probleemgericht is, omdat ze uitgaat van de ondergeschikte positie van vrouwen in de samenleving. Vrouwenstudies vormen geen apart vak met de vrouw als object van studie, maar beogen in de verschillende takken van wetenschap, met name in de menswetenschappen, de vrouw haar rechtmatige plaats in de wetenschapsbeoefening te bezorgen en daarmee bij te dragen aan het opheffen van de ondergeschikte positie van de vrouw in onze samenleving.

Bleich en de Vries definiëren vrouwenstudies als "een wetenschapsterrein waar zowel de ondergeschikte positie van de vrouw wordt geanalyseerd als de relatie tussen de arbeidsdeling van man en vrouw en de bredere maatschappelijke ontwikkelingen" (Bleich en De Vries, 1977: 26). De auteurs voegen hieraan toe: "Het doel van vrouwenstudies is kennis te verwerven die een bijdrage kan leveren aan het scheppen van voorwaarden voor het opheffen van de onderdrukking van de vrouw en de daarmee samenhangende maatschappelijke verhoudingen" (Bleich en De Vries, 1977: 26).

Deze definitie geeft een goede omschrijving van vrouwenstudies omdat het als kernpunten voor de wetenschappelijke bestudering van de vrouwenproblematiek aangeeft: de onderdrukking van vrouwen en de arbeidsdeling tussen vrouwen en mannen. Ook internationaal is voor

vrouwenstudies de verdeling van de arbeid tussen vrouwen en mannen en de daarmee samenhangende maatschappelijke verhoudingen een kernprobleem. Het voor vrouwenstudies omschreven doel dient naar mijn mening direct bij de omschrijving van het wetenschapsterrein te worden betrokken, om duidelijk te maken dat het hier gaat om kennisverwerving die als middel wordt gezien om de positie van vrouwen te verbeteren. Dit betekent niet alleen dat door middel van vrouwenstudies kennis op verschillende wetenschapsterreinen wordt verzameld, maar ook, dat vrouwenstudies bijdragen tot een *strategie* voor verandering. Een strategie die een multidisciplinaire aanpak vereist. Alleen door integratie in de verschillende vakdisciplines kunnen vrouwenstudies een bijdrage leveren aan het opheffen van de verwaarlozing van vrouwen in de wetenschap. Het gaat daarbij niet om het geven van een aanvulling - iets toevoegen wat even was vergeten - maar om fundamentele veranderingen in de wetenschapsbeoefening van de onderscheiden vakdisciplines. Dit zal in veel gevallen kritiek inhouden:

- a. op de wetenschapsinhoud: keuze van onderzoeksobjecten, vooronderstellingen, theorievorming;
- b. op de gebruikte methoden van onderzoek;
- c. op de onevenwichtige samenstelling qua sexe van de wetenschapsbeoefenaren (Kuipers, 1978⁷).

Voor de ontwikkelingen die zich ten aanzien van vrouwenstudies in Nederland hebben voorgedaan mag ik verwijzen naar twee rapporten van de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en twee speciale nummers van het tijdschrift *Wetenschap en Samenleving*⁸).

In het kader van mijn leeropdracht vraagt de positie van vrouwen in de minder ontwikkelde landen speciale aandacht. In hoeverre is het hierboven gestelde ook van toepassing op de bestudering van ontwikkelingsvraagstukken die vanuit Nederlandse instellingen van onderwijs en onderzoek plaatsvindt? De volgende overwegingen spelen bij deze vraag een rol.

In de eerste plaats treffen we in Nederland, naast een aantal universiteiten, zestien instituten aan, die zich bezighouden met internationaal

onderwijs en onderzoek. Onderwijs en onderzoek dat zich in veel gevallen richt op ontwikkelingsvraagstukken⁹⁾. Aan deze instituten worden cursussen gegeven voor participanten uit ontwikkelingslanden. Er is betrekkelijk weinig bekend over de positie van vrouwen in de wetenschapsbeoefening die in deze instituten plaatsvindt. Om deze reden wordt in het vervolg, met name wat betreft de samenstelling qua sexe van de wetenschapsbeoefenaren, enige speciale aandacht aan deze instituten gegeven.

Een tweede overweging is, dat vrouwen uit ontwikkelingslanden in toenemende mate kritiek uitoefenen op de onderzoeksprojecten en programma's die vanuit het Westen, o.a. door deze instituten in het kader van ontwikkelingssamenwerking worden uitgevoerd. Projecten en programma's die zich in de praktijk eenzijdig op mannen richten en vrouwen verwaarlozen.

Een derde overweging is, dat naast ontwikkelingsgerichte projecten en programma's ook andere ontwikkelingen in het rijke Westen een directe weerslag hebben op vrouwen in de Derde Wereld. De overplaatsing van arbeidsintensieve industrieën uit het Westen naar ontwikkelingslanden laat dit bijvoorbeeld duidelijk zien¹⁰⁾. Alle reden dus om aandacht te schenken aan vrouwenstudies in relatie tot ontwikkelingsvraagstukken.

Toegespitst op de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden wordt in de volgende paragrafen een feministisch kritische blik gericht op de bestudering van ontwikkelingsproblemen. Het gaat hierbij om de wetenschapsinhoud, de methoden van onderzoek en de eenzijdige samenstelling qua sexe van de wetenschapsbeoefenaren.

WETENSCHAPSINHOUD

Van feministische zijde wordt erop gewezen dat wetenschappelijke kennis in veel gevallen neerkomt op een verzameling van vooronderstellingen en theorieën, die door mannen over mannen zijn bijeengebracht. Om deze reden zijn veel theorieën over het menselijk gedrag niet van toepassing op vrouwen. Vrouwen zijn in de theorievorming en in de

praktijk van het onderzoek in een groot aantal gevallen onzichtbaar. Zijn ze wel aanwezig, dan is het beeld vaak vertekend: ofwel als afgeleide van de man, ofwel in de typische vrouwenrol van huisvrouw en moeder, ofwel als de van de norm afwijkende sexe (Oakley, 1974: 1; Rosaldo en Lamphere, 1974: 2).

Zo is er in de psychologie behoefte aan een nieuwe psychologie met betrekking tot vrouwen (Baker Miller, 1976) omdat de vrouw in de op de leer van Freud gebaseerde psycho-analyse wordt gezien als het negatieve, een onvolkomen man, de man is norm, de vrouw vormt een afwijking.

Oakley (Oakley, 1974: 1-28) wijst op de onzichtbaarheid van vrouwen in sociologische theorieën. Bij de studie van sociale stratificatie gaat men in het algemeen uit van het gezin als eenheid van stratificatie, waarbij de positie van de man de sociale positie van het gezin bepaalt. De vrouw is onzichtbaar, het bestuderen niet waard, ze deelt als moeder van het gezin eenvoudig in de sociale status van haar man.

Lofland heeft op treffende wijze de "thereness" van vrouwen in de wetenschap getypeerd: "By the 'thereness' of women, I refer to a phenomenon rather similar to that of the portrayal of the servant in the classic British mystery story. Such persons are always present. They glide in and out of rooms, providing drinks and food. They are questioned by the police or private detective. Frequently they 'discover' the body. Often they behave suspiciously enough to, at least momentarily, take center stage. ...And yet, despite, or perhaps because of, their omni-presence, they remain, by and large, merely part of the scene, they are continually perceived, but rarely perceivers. They are part of the furniture of the setting through which the plot moves. Essential to the set but largely irrelevant to the action. They are simply there".¹¹⁾

Het is voor vrouwen in ontwikkelingslanden van groot belang, of en zo ja, op welke wijze vrouwen zichtbaar zijn in de wetenschapsinhoud van die takken van wetenschap, die zich richten op ontwikkelingsproblemen. Ontwikkelingseconomie, niet-westerse sociologie en culturele

antropologie vormen hier belangrijke vakgebieden. Daarnaast zijn technische vakken als landbouwkunde, waterbouwkunde en bedrijfskunde van groot belang.

In haar artikel "Viricentrisme en Culturele Antropologie", wijst Schrijvers op het feit, dat "onze kennis van culturen grotendeels beperkt is tot de scheppingen van de mannelijke helft van de wereldbevolking". Culturele Antropologie is viricentrisch, gecentreerd rond het denken en handelen van de man (Schrijvers, 1975).

Rohrlich-Leavitt, Sykes en Weatherford laten overtuigend zien hoe verschillend het beeld is dat mannelijke en vrouwelijke antropologen geven van eenzelfde samenleving. Mannelijke antropologen presenteren in hun beschrijving van de oorspronkelijke bewoners van Australië een samenleving die sterk door mannen wordt gedomineerd, vrouwen zijn niet meer dan "domesticated cows". Verschillende aspecten die op een veel grotere gelijkheid en een wederzijds respect tussen vrouwen en mannen duiden, worden over het hoofd gezien. Aspecten die wel naar voren komen in onderzoek gedaan door vrouwelijke antropologen in hetzelfde gebied (Rohrlich-Leavitt, Sykes en Weatherford, 1975: 110-127).

In de economische wetenschap wordt volledig voorbij gegaan aan de dagelijkse, door huisvrouwen verrichte arbeid binnenshuis. Deze arbeid telt niet mee in het Bruto Nationaal Produkt, een begrip dat aangeeft wat burgers in een bepaald land met elkaar produceren, een begrip dat van groot belang is bij het bepalen van nationaal beleid op allerlei terreinen. Een enkele blik in de troonrede, de miljoenen-nota, of de krant, leert welk een overheersende rol het economisch denken in de verschillende facetten van het regeringsbeleid in ons land inneemt. Een beleid dat zich op een zeer vertekende werkelijkheid richt, omdat het geen rekening houdt met de thuisarbeid van vrouwen. Dat het hier om een niet geringe omissie gaat werd onlangs opnieuw aangetoond door de studie van Adler en Hawrylyshyn. De onderzoekers berekenden voor Canada - en bevestigden daarmee eerder gedane schattingen - dat het hier gaat om een geldwaarde gelijk aan 40 procent van het Bruto Nationaal Product (Adler en Hawrylyshyn, 1978: 333-357).

Tenslotte heeft Boserup duidelijk aangetoond, dat ook die tak der economie die zich ontwikkelingseconomie noemt, de arbeid van vrouwen schromelijk heeft verwaarloosd. Dit leidt tot vreemde conclusies. Het is algemeen bekend dat zelfvoorzieningsproductie in ontwikkelingseconomieën een belangrijke plaats inneemt. Veel van deze produktieve arbeid wordt door vrouwen in en om huis gedaan. In veel ontwikkelingslanden wordt deze zelfvoorzieningsproductie in de statistieken niet meegeteld. Dit heeft tot gevolg dat economische groei van ontwikkelingslanden door modernisatie veel gunstiger wordt voorgesteld dan het in feite is. Immers, wat eerder als zelfvoorzieningsproductie niet werd geteld, wordt nu als produktie in de moderne sector wel in de nationale produktie-statistieken opgenomen. Het weven van stoffen bijvoorbeeld, vroeger thuis en nu in een klein dorpsbedrijfje, in het eerste geval telde het niet mee, in het tweede geval telt het wel mee. In de afgelopen twee decennia van ontwikkelingsplanning heeft men nauwelijks het belang van vrouwenarbeid voor de ontwikkeling van een land onderkend, behalve in de traditionele sfeer van moeder- en kindzorg, voedselbereiding en gezondheid. Mannen hebben toegang tot de moderne sectoren, vrouwen worden achtergesteld en moeten het doen met ouderwetse methoden in de landbouw of met de slechte baantjes in de industrie, ze zijn ongeletterd en hebben nauwelijks mogelijkheden voor scholing (Boserup, 1970).

Het zal na het voorgaande duidelijk zijn, dat wanneer de menswetenschappen zo in gebreke blijven ten aanzien van vrouwen, er ook in de technische wetenschappen weinig aandacht voor vrouwen zal zijn. Over het algemeen houdt modernisatie door technologische ontwikkelingen in Derde Wereldlanden geen rekening met vrouwen. Gewassen worden veredeld, nieuwe landbouwmethoden ingevoerd en watertechnische werken aangelegd, maar zelden of nooit wordt er gelet op de gevolgen voor vrouwen (Boserup, 1970; ATRCW-Rapport 1978).

Ook de Landbouwhogeschool draagt er toe bij, dat modernisering van rurale gebieden in ontwikkelingslanden de positie van vrouwen vaak verslechtert. Het wijst op een groot tekort in de door de Landbouwhogeschool geboden wetenschapsinhoud, wanneer anno 1979, door de Landbouwhogeschool opgeleide deskundigen in Afrikaanse landen werkzaam

zijn, zonder in hun werk te beseffen welke belangrijke bijdrage vrouwen aan de landbouw leveren¹²⁾. Een bijdrage die geschat wordt op 60 à 80 procent van de totaal in de landbouw geleverde arbeid (ATRCW-Rapport 1978: 18).

De Landbouwhogeschool zou een belangrijke bijdrage kunnen geven aan het zichtbaar maken van vrouwen in de wetenschapsinhoud van studierichtingen die zich met ontwikkelingsvraagstukken bezighouden, door te stimuleren dat in deze studierichtingen verplicht de ondergeschikte positie van vrouwen in ontwikkelingslanden en de relaties tussen de arbeidsdeling van vrouwen en mannen en de daarmee samenhangende maatschappelijke verhoudingen worden geanalyseerd.

METHODEN

Methoden van onderzoek vormen een ander belangrijk aandachtspunt voor feministische wetenschapskritiek (Brunt, 1977; Mies, 1978; Kuipers, 1979). In het feministisch denken wordt veel belang gehecht aan de inbreng van de persoonlijke ervaring (Mies, 1978; Polter, 1978). De zogenaamde 'harde' kwantitatieve methoden die in hoog aanzien staan, met name in de sociologie en de economie, laten weinig ruimte voor persoonlijke ervaringen. Ervaringen die zeer belangrijk zijn voor de bewustwording omtrent de onderdrukking van vrouwen (Mies, 1978; Polter, 1978). Om deze reden worden kwantitatieve methoden ongeschikt geacht voor vrouwenstudies.

In de beginfase van de discussie over vrouwenstudies werd vaak, vrijwel met uitsluiting van andere methoden, een eenzijdige nadruk gelegd op het geschikt zijn van kwalitatieve methoden voor vrouwenstudies, methoden die geassocieerd worden met begrippen als invoelingsvermogen, acceptatie, intuïtie, betrokkenheid (Bernard, 1973; Brandenburg, 1977; Van Buuren, 1974; Sax, 1975; Schrijvers, 1975). Deze begrippen werden vervolgens verbonden met vrouwelijke waarden en kenmerken en hiermee kwam men tot een soort vrouwelijke methode van wetenschapsbeoefening welke bijzonder geschikt zou zijn voor vrouwenstudies.

Het besef, dat ook de zachte, kwalitatieve en in de zin van Weber 'verstehende' methoden door mannen zijn bedacht (Brunt, 1977) heeft er zeker toe bijgedragen, dat in meer recente literatuur een pragmatische inslag overheerst. Het is een belangrijke ontwikkeling, dat niet langer uitsluitend zachte, kwalitatieve methoden voor vrouwenstudies geschikt worden geacht, maar de vraag wordt gesteld, welke methode het best past bij het soort kennis dat men wil vergaren (Bleich en De Vries, 1977; Brunt, 1977; Kuipers, 1979; Polter, 1978).

Weliswaar is hiermee enige duidelijkheid gekomen in de discussie over de bestaande methoden, maar de vraag blijft òf en zo ja, in hoeverre, voor vrouwenstudies nieuwe methoden ontwikkeld moeten worden. Door sommige feministen wordt de inbreng van de persoonlijke ervaring als essentiële eis voor vrouwenstudies gezien (Brandenburg, 1977; Mies, 1978). Anderen zien de inbreng van de persoonlijke ervaring als essentieel voor de start van de discussie over vrouwenstudies (Bleich en De Vries, 1977: 29). Weer anderen zijn onzeker over de zwaarte die eigen ervaringen ten opzichte van andere kennis moeten innemen (Kuipers, 1979: 15).

Het is Mies geweest, die een poging ondernam de persoonlijke ervaring en wetenschapsbeoefening te integreren en dit in een aantal methodologische postulaten voor vrouwenstudies neer te leggen (Mies, 1978¹³). Geëngageerde vrouwelijke wetenschappers, die zich bezighouden met de onderdrukking van vrouwen en deze willen opheffen, zijn volgens Mies zowel slachtoffer van die onderdrukking, als onderzoekster van die onderdrukking. Uit deze dubbele bewustzijns- en zijnsituatie vloeien speciale mogelijkheden en speciale eisen voort met betrekking tot probleemstellingen, methoden en theorieën.

Het is de verdienste van Mies geweest, dat ze verschillende in het Westen incidenteel verwoorde uitgangspunten tot een logisch samenhangend geheel heeft verwerkt. Vandaar ook, dat deze postulaten in Nederland veel weerklank vonden en in allerlei discussies over vrouwen en wetenschap met instemming worden overgenomen¹⁴). Het is een belangrijke bijdrage aan de exploratie van feministische methoden van onderzoek.

De postulaten zijn ontwikkeld op basis van literatuurstudie en praktijkervaring in het Westen, met name aktie-onderzoek in verband met de stichting van een huis voor mishandelde vrouwen in Keulen. Mies legt wel verbandingen met aktie-onderzoek in ontwikkelingslanden. Bij andere westerse feministen die onderzoek doen naar de positie van vrouwen in minder ontwikkelde landen spelen de ideeën omtrent integratie van persoonlijke ervaring en onderzoek ook een belangrijke rol¹⁵). Het is om deze redenen nuttig na te gaan, of de vanuit een westerse situatie ontwikkelde methodologische postulaten voor vrouwenstudies ook bruikbaar zijn in ontwikkelingslanden.

Bij vrouwenstudies gaat het volgens Mies om bewuste partijdigheid en een gedeeltelijke identificatie met de onderzochten. Onderzoek wordt gedaan vanuit het 'Sicht von unten' en staat in dienst van de onderdrukten. Hier noemt Mies essentiële uitgangspunten van feministisch onderzoek, nl. dat de onderzoekster aan de kant staat van de onderdrukte vrouwen en zich er voor inzet, dat de resultaten van het onderzoek hen ten goede komen en niet degenen die van de onderdrukten profiteren. Dit betekent ook dat het onderzoek niet dient om de carrière van de onderzoekster te bevorderen. Ten aanzien van vrouwen in ontwikkelingslanden rijst wel de vraag, of zij deze noodzakelijk geachte gedeeltelijke identificatie met de onderzochten en de bewuste partijdigheid als zodanig herkennen en accepteren, vooral, wanneer onderzoek door westerse onderzoeksters wordt gedaan. Er wordt verondersteld, dat een dergelijke herkenning en acceptatie uitgaan boven het zien van de onderzoekster als representante van de heersende klasse, of als een vertegenwoordigster van de onderdrukkende macht van het neo-kolonialisme. Het is voor een Nederlandse, al dan niet feministische onderzoekster al moeilijk zich - al is het maar gedeeltelijk - te identificeren met bijvoorbeeld boerinnen in de Achterhoek, of werkende meisjes in een koekjesfabriek. Nog moeilijker wordt het voor westerse onderzoeksters zich gedeeltelijk te identificeren met de armste en meest onderdrukte vrouwen in ontwikkelingslanden. Identificatie-in-de-weg-staande factoren als huidskleur, het spreken van een andere taal, het weldoorvoed zijn, enzovoorts, spelen dan een belangrijke rol. Ook voor onderzoeksters uit ontwikkelingslanden doen zich grote belemmeringen voor, ten aanzien van het partij kiezen en de identificatie

met de armste en meest onderdrukte vrouwen. Een ieder met enige ervaring in ontwikkelingslanden weet hoe groot de afstand is tussen vrouwen met een academische opleiding en ongeletterde land- of fabrieksarbeidsters. Het zal voor een westerse onderzoekster soms zelfs gemakkelijker zijn om bijvoorbeeld naast onaanraakbare vrouwen te gaan staan, dan voor een Indiase onderzoekster. Mijn eigen ervaring duidt er op, dat het in beide gevallen zeer de vraag blijft of de identificatie wordt herkend en geaccepteerd. Voor identificatie is in ieder geval het spreken van de taal en een lange periode van deelname aan de levensomstandigheden van de onderzochten van belang.

Een tweede bezwaar dat tegen de postulaten kan worden ingebracht is, dat onderzoek en actie direct aan elkaar worden gekoppeld. Mies sluit hier aan bij wat andere kritische stromingen in de sociale wetenschappen onder 'actie-onderzoek' verstaan (Huizer, 1979). Het postulaat, dat verandering van de status quo uitgangspunt is van wetenschappelijke kennis hangt hiermee samen. Deze visie op onderzoek levert onmiddellijk de vraag op, waar, wanneer, hoe en op grond van welke overwegingen een onderzoeker in een bepaalde situatie tot verandering van de status quo overgaat. Ook de feministische onderzoekster kan in allerlei situaties niet weten, welke actie voor de oplossing van een bepaald probleem de juiste is, zonder eerst allerlei zaken te onderzoeken. Overgaan tot de actie kan alleen op initiatief van de mensen zelf. Hier dreigt het gevaar van het manipuleren van mensen. Huizer laat overigens blijken zich van dit gevaar bewust te zijn (Huizer, 1979: 7).

Actie-onderzoek voor vrouwenstudies in ontwikkelingslanden heeft meer mogelijkheden, wanneer de onderzoekster de rol speelt van geïnvolveerde begeleidster van veranderingsprocessen, waarbij de onderzoekster vooral een bijdrage kan leveren aan de documentatie en de analyse van deze processen in samenwerking met de mensen die bij die processen betrokken zijn. De onderzoekster kan haar diensten aanbieden, maar het actiegedeelte van het onderzoek zal vooral door de mensen zelf gedaan moeten worden¹⁶).

Tenslotte levert de directe koppeling van onderzoek en actie geen methoden op die geschikt zijn voor kennisverzameling over vrouwen op het meso en het macro niveau. Wanneer deze postulaten voor vrouwenstudies algemeen geldend waren geweest, dan zouden studies als die van Boserup en van Buvinić en Youssef (Boserup, 1970, Buvinić and Youssef, 1978) niet zijn verschenen.

In het kader van vrouwenstudies is actie-onderzoek, als voorgesteld door Mies, één van de methoden die een bijdrage kan leveren aan het verbeteren van de positie van onderdrukte vrouwen in ontwikkelingslanden. Een methode die nogal wat bezwaren heeft en naar mijn mening alleen in een beperkt aantal gevallen bruikbaar is.

Met het formuleren van specifieke postulaten voor onderzoeksmethoden voor vrouwenstudies dreigt het gevaar, dat hiermee wordt vastgelegd wat wel en wat niet feministische methoden van onderzoek zijn. Dit laatste zou ernstige beperkingen voor vrouwenstudies kunnen opleveren. Net als voor andere wetenschapsterreinen, is het ook voor vrouwenstudies van belang, dat die methoden gekozen worden, die passen bij datgene wat men onderzoeken wil. Als feministische wetenschappers zullen we ons ook de kwantitatieve methoden eigen moeten maken, opdat we de meest geschikte methode kunnen kiezen voor het onderzoek dat we willen doen. Pas vanuit de kennis van verschillende methoden, kan gefundeerde kritiek worden uitgeoefend op het eenzijdige gebruik van kwantitatieve methoden in de menswetenschappen en wordt voorkomen dat vrouwenstudies eenzijdig van bepaalde andere methoden gebruikmaken. Ook literatuurstudie en het verzamelen en analyseren van statistische gegevens is essentieel voor vrouwenstudies.

De inbreng van de persoonlijke ervaring is belangrijk in, maar niet exclusief voor vrouwenstudies en is naar mijn mening van groter gewicht bij de besluitvorming omtrent de keuze van het onderzoeksprobleem, dan bij de besluitvorming omtrent de keuze van een methode van onderzoek, de laatste wordt in hoge mate bepaald door de kennis die de onderzoekster gaat verzamelen.

Door vanuit het feminisme nieuwe, bruikbare methoden van onderzoek te ontwikkelen, kunnen vrouwenstudies een bijdrage leveren aan de wetenschapsbeoefening. De Landbouwhogeschool kan hier een stimulerende rol spelen door vrouwenstudies in de verschillende studierichtingen te integreren en de mogelijkheden te bieden nieuwe methoden op hun bruikbaarheid voor vrouwenstudies en daarmee voor de wetenschap als geheel, te toetsen.

DE SEXE VAN DE WETENSCHAPPER

Het signaleren van de afwezigheid of de vertekende aanwezigheid van vrouwen in de wetenschapsinhoud en het kritiseren van de methoden van onderzoek eisen een grondige analyse van de bestaande theorieën en methoden in de verschillende takken van wetenschap en daarnaast het creatief ontwikkelen van nieuwe theorieën en methoden. Een enorm werkteerrein, waaraan feministische wetenschapskritiek nog maar pas is begonnen.

Vergeleken met de hierboven geschetste taak is het betrekkelijk eenvoudig de afwezigheid van vrouwen in de stafbezetting van de verschillende instellingen voor wetenschappelijk onderwijs te signaleren. Enig simpel rekenwerk maakt spoedig duidelijk hoe de verhoudingen tussen de sexen liggen.

Ruim honderd jaar geleden streden vrouwen met succes voor hun recht op toegang tot de universiteiten. Een verworvenheid die tot nu toe kwantitatief maar betrekkelijk weinig heeft opgeleverd. Anno 1977 stonden bij de Nederlandse instellingen voor wetenschappelijk onderwijs slechts 26,5 procent vrouwen ingeschreven (Jungbluth, 1978: 210). De wetenschappelijke staven vertonen een veel treuriger beeld. Voor alle Nederlandse universiteiten en hogescholen bedroeg in 1973 het percentage vrouwelijke hoogleraren 1,7, het percentage vrouwelijke lectoren 4,2 en het percentage vrouwelijke lagere stafleden 10,1 (Den Bandt, 1975: 16). Een situatie die niet bepaald de indruk wekt, dat de participatie van vrouwen in de wetenschapsbeoefening van wezenlijk belang wordt ge-

acht. Ook werkt deze eenzijdige samenstelling remmend op de integratie van vrouwenstudies in de verschillende studierichtingen.

De veronderstelling dat deze wanverhouding tussen de sexen aan de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs zich weerspiegelt in de verschillende instituten die zich in Nederland met onderwijs en onderzoek in ontwikkelingslanden bezighouden, lijkt niet geheel onlogisch. Ook hier eerst het naar verhouding gunstigste beeld, de studenten. Onder de participanten uit ontwikkelingslanden die deelnemen aan internationale cursussen in Nederland treffen we in februari 1979 maar 11 procent vrouwen aan, 119 van de in totaal 1087 participanten¹⁷⁾. In het kader van het Nederlandse beurzenprogramma werden in 1977 in totaal 1192 beurzen verleend, waaronder 106 aan vrouwen, bijna 9 procent¹⁸⁾.

Deze gegevens over vrouwelijke participanten aan internationale cursussen laten duidelijk zien, dat onderzoek nodig is naar de remmende factoren die de geringe deelname van vrouwen aan deze cursussen veroorzaken. Het is zeer waarschijnlijk dat althans één der factoren in Nederland ligt, nl. de eenzijdige samenstelling van de wetenschappelijke staven van deze instituten. Landelijk zijn over de samenstelling van deze staven geen gegevens bekend, alleen de afzonderlijke instituten beschikken hierover.

Wanneer we de vier grootste instituten¹⁹⁾ bekijken, die samen verantwoordelijk zijn voor driekwart van de in februari 1979 aan internationale cursussen deelnemende participanten uit ontwikkelingslanden, dan levert dat het volgende beeld: totale wetenschappelijke staf 193 personen, waaronder 4 vrouwen (2 procent). Het zal geen verwondering wekken dat drie van de vier vrouwen die we aantreffen zich in het ene niet-technische instituut, het Institute of Social Studies bevinden. Door de eenzijdige samenstelling van deze wetenschappelijke staven wordt met de overdracht van kennis ook het beeld van de ondergeschikte positie van vrouwen in onze samenleving overgedragen. Immers, de eenzijdige samenstelling qua sexe van de wetenschappelijke staven wordt in de verschillende instituten 'rechtgetrokken' door de aanwezigheid van grote

aantallen secretaresses in de dienende functies.

Dichter bij huis toont het Internationaal Agrarisch Centrum hetzelfde beeld. Het IAC verzorgt niet alleen cursussen, maar ook fungeert dit centrum als centrale adviesinstantie voor de landbouwsector in ontwikkelingsamenwerking. Een sector die van levensbelang is voor vrouwen in ontwikkelingslanden. Helaas vinden we in de niet-administratieve staf geen enkele vrouw onder de 23 stafleden. Deze eenzijdigheid wordt nog versterkt, wanneer we kijken naar de bestuurlijke gegevens die het Jaarverslag 1977 over het IAC verstrekt. Het bestuur van het IAC telt 21 leden, waaronder geen enkele vrouw. In de 11 verschillende commissies en 'Boards' bestaande uit 111 leden in totaal, treffen we 2 vrouwelijke leden aan. In de "pool" van 35 landbouwdeskundigen is geen enkele vrouw aanwezig. Een situatie die onhoudbaar genoemd mag worden, wanneer we ons realiseren welk een belangrijk aandeel van de arbeid in de landbouwsector in ontwikkelingslanden door vrouwen wordt geleverd.

Wanneer de Landbouwhogeschool de studiemogelijkheden en het studierendement van vrouwen gericht bevordert, kan dat ertoe leiden dat meer vrouwelijke deskundigen beschikbaar komen, die de eenzijdige samenstelling qua sexe van instituten die zich op onderwijs en onderzoek in ontwikkelingslanden richten, kunnen helpen doorbreken. Eén der voorwaarden hiertoe is de integratie van vrouwenstudies in de verschillende studierichtingen.

Daarnaast ziet het er naar uit dat de enige maatregel, hoewel niet ideaal, die op redelijk korte termijn een oplossing kan bieden voor de eenzijdige samenstelling van wetenschappelijke staven, een tijdelijke voorkeursbehandeling voor vrouwen is. Een maatregel die onlangs met een uitvoerige argumentatie door Philips werd bepleit (Philips, 1979).

SLOT

Uit de gegeven terreinverkenning kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Vrouwenstudies streven een kritische dialoog na met de ver-

schillende vakdisciplines in de wetenschap. Vrouwenstudies vormen dan ook geen apart vak, het gaat om integratie in de verschillende vakdisciplines. Daarnaast willen vrouwenstudies een creatieve bijdrage leveren aan de verschillende takken van wetenschap, door nieuwe theorieën en methoden te ontwikkelen, vooral voor de menswetenschappen. Met deze taak is nog maar een klein begin gemaakt, veel studie en denkwerk is nodig en een grote inzet van feministische wetenschappers.

De eenzijdige samenstelling van wetenschappelijke staven aan instellingen van onderzoek en onderwijs is duidelijk aangetoond. Om hierin verandering aan te brengen zijn gerichte beleidsmaatregelen nodig, alleen door politieke druk zal de feministische beweging hier iets kunnen bereiken, bijvoorbeeld een tijdelijke voorkeursbehandeling voor vrouwen.

Voor die takken van wetenschap die zich in hun toegepaste vorm vooral op ontwikkelingsvraagstukken richten en op de relaties tussen verandingsprocessen in de arme en rijke landen, is het essentieel te luisteren naar vrouwen uit arme landen. Naar hun mening over de wijze waarop zij zich willen ontwikkelen en welke machtsstructuren en relaties zij als onderdrukkend ervaren. Met het oog hierop is het van groot belang dat netwerken van contacten ontstaan tussen vrouwen in de arme en rijke landen. Het is voor wetenschappelijk onderzoek naar de ondergeschikte positie van vrouwen en naar de arbeidsdeling tussen vrouwen en mannen en de daarmee samenhangende maatschappelijke verhoudingen belangrijk, dat vrouwen uit arme en rijke landen samenwerken, gemeenschappelijk onderzoek doen, zowel in de ontwikkelde als de minder ontwikkelde landen en meer gelegenheid krijgen ideeën en ervaringen over nieuwe methoden en theorieën uit te wisselen. Maar ook zijn contacten nodig tussen vrouwen in vakbonden, in het onderwijs, in de gezondheidszorg, enzovoort en tussen de verschillende vrouwenorganisaties en vrouwenverenigingen.

Het is essentieel voor feministisch onderzoek dat vrouwen uit de rijke landen de zijde kiezen van onderdrukte vrouwen in ontwikkelingslanden.

Naar mijn mening zijn echter de mogelijkheden voor actie-onderzoek door westerse onderzoeksters beperkt. Voor onderdrukte vrouwen in ontwikkelingslanden is het waarschijnlijk nuttiger, wanneer feministische wetenschappers zich richten op analyse en verandering van westerse machtsstructuren die de onderdrukking van vrouwen in arme landen mee veroorzaken en in stand houden. Dit wijst opnieuw op de nauwe bindingen die bestaan tussen de visie op emancipatie van vrouwen en de visie op de inrichting van de maatschappij. Emancipatie van vrouwen in onze samenleving kan pas verwekelijkt worden, wanneer er een grondige herverdeling van kennis, macht, arbeid, prestige, geld en leefruimte plaatsvindt, tussen vrouwen en mannen, maar ook tussen vrouwen onderling en tussen mannen onderling. Of met andere woorden een diep ingrijpende omwenteling in onze samenleving.

Waarde toehoorders en toehoorders,

Het aantal mogelijkheden om binnen universitaire studieprogramma's de ondergeschikte positie van vrouwen in de samenleving te bestuderen is in Nederland nog zeer beperkt. Met het voor vijf jaar instellen van een bijzondere leerstoel voor maatschappelijke stromingen, in het bijzonder gericht op de emancipatie van de vrouw in het westen en het niet-westen, heeft het Landbouwhogeschoolfonds een eerste stap gezet om aan de Landbouwhogeschool in deze leemte te voorzien. Juist aan de Landbouwhogeschool, waar vergeleken met andere Nederlandse universiteiten rurale ontwikkelingsvraagstukken een belangrijke plaats innemen en waar studierichtingen direct opleiden voor landbouwwerkzaamheden in de tropen, is het openen van deze studiemogelijkheid van groot belang.

De grote belangstelling van vrouwelijke, maar ook van mannelijke studenten uit zeer gevarieerde studierichtingen en van toehoorders, toont aan dat deze studiemogelijkheid in een duidelijke behoefte voorziet. Eveneens toont het aan, dat met het instellen van een bijzondere leerstoel, ofwel twee uur onderwijs per veertiendagen, bij lange na niet in de gebreken behoefte kan worden voorzien. Het is dan ook een bijzonder gelukki-

ge ontwikkeling dat de Faculteitsraad van de Landbouwhogeschool heeft besloten een formatieplaats voor vrouwenstudies te reserveren. Pas door integratie van vrouwenstudies in de *verschillende* studierichtingen kan een begin worden gemaakt met het opheffen van het onrecht dat vrouwen in de wetenschapsbeoefening wordt aangedaan.

Het is zeer verheugend dat de Landbouwhogeschool de bereidheid toont ombuigingen in historisch scheefgegroeide situaties te willen aanmoedigen. Dat dit niet betekent dat de Landbouwhogeschool hiermee ook afziet van in de historie wortelende gebruiken die duiden op een ontoelaatbare distantie tussen wetenschappers en gewone mensen, blijkt uit de verplichting tot het dragen van een toga, wanneer de hogeschool zich naar buiten manifesteert. Het lijdt echter geen twijfel, dat met het binnendringen van meer vrouwelijke wetenschappers in de aloude vestingen der wetenschap, de charme van het exclusieve van dit vrouwelijk ogende gewaad zal verminderen en de toga als symbool van overleefde rangen en standen in onze maatschappij ook aan de landbouwhogeschool zal verdwijnen.

Gaarne wil ik het bestuur van het Landbouwhogeschoolfonds danken voor het feit dat zij mij voor het vervullen van deze historisch gezien belangrijke leeropdracht heeft voorgedragen

Het college van bestuur van de Landbouwhogeschool dank ik voor het in mij gestelde vertrouwen om een bijdrage te leveren aan het doen opheffen van het onrecht dat vrouwen in de wetenschapsbeoefening eeuwenlang is aangedaan.

De bewindslieden van het Ministerie van Buitenlandse Zaken dank ik voor hun instemming met het vervullen van deze leeropdracht naast mijn deeltijdbaan binnen het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking.

Ik dank het curatorium voor deze bijzondere leerstoel maatschappelijke stromingen, onder voorzitterschap van de hooggeleerde Kooy, voor de belangstellende ondersteuning van mijn werkzaamheden.

De hooggeleerde Van Lier, de collega's van de vakgroep en mevrouw Brink, mevrouw Glasmacher en mevrouw Apte dank ik voor de bijzondere gastvrijheid die mij binnen de vakgroep Agrarische sociologie van de niet-westerse gebieden wordt geboden, de vakgroep die mij in eerste instantie een "pied-à-terre" voor mijn werkzaamheden verschaft.

Dames en heren studenten, toehoorders, U dank ik voor Uw betrokkenheid bij de belangrijke hedendaagse maatschappelijke stroming: de emancipatie van vrouwen en mannen uit onderdrukkende structuren en relaties, voor Uw bijdrage aan de discussies en aan de plannen voor de toekomst.

Ik dank U allen voor Uw aandacht.

NOTEN

- 1) Geciteerd door Davis (Davis, 1971: 283) uit Myra Reynolds: *The Learned Lady in England, 1650-1760*. Gloucester, Massachusetts, Peter Smith, 1964: 4.
- 2) Zie in 't Veld-Langeveld, 1969: 237.
- 3) MVM, actiegroep Man, Vrouw, Maatschappij: "Tien over Tijd, 1968-1978", Den Haag, 1978: 5.
- 4) De heruitgave van de studie van Posthumus-van der Groot en anderen: *Van Moeder op Dochter, de Maatschappelijke Positie van de Vrouw in Nederland vanaf de Franse Tijd*. Nijmegen, SUN, 1977.
De heruitgave van de studie van Schilstra: *Vrouwenarbeid in landbouw en industrie in Nederland in de tweede helft der negentiende eeuw*. Nijmegen, SUN, 1976. En de studies van: Clason: *Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen*, Groningen, 1977; Boelmans-Kleinjan, A.C. en M. Beuckens-Vries: *Beroepsarbeid door Vrouwen*, Amsterdam, 1974; en d'Ancona: *De rol van de vrouw in Nederland anno 1974*, Amsterdam, 1974.
- 5) Voor een overzicht van de stromingen in de vrouwenbeweging wordt verwezen naar de *Vrouwenkrant* Amsterdam, nr. 44/45, zomer 1978 en het artikel van Smit in *Vrij Nederland Kleurenkatern*, 11-11-1978.
- 6) Zie bijvoorbeeld de kritiek van AAWORD, de Association of African Women for Research and Development, in: "Reports of Working Groups", Seminar African Women and Development: "The Decolonization of Research" (IDEP, Dakar, Dec. 12-17, 1977). De kritiek geldt ook de elite van wetenschappers en planners in eigen land. Mazumdar en Sharma verwijten de Indiase sociale wetenschappers dat ze zo lang de economische bijdrage van vrouwen aan het land verwaarloosd hebben (Mazumdar and Sharma, 1979: 115).
- 7) Kuipers noemt deze drie punten op voor de sociologie, maar m.i. gelden deze punten van kritiek ook voor de andere takken van wetenschap, met name voor de menswetenschappen.

- 8)
 1. Het rapport van de Kommissie Women's Studies: "Vrouwen en Wetenschap: een voorstel tot het inrichten van women's studies aan de Nederlandse universiteiten". Faculteit der Sociale Wetenschappen, Universiteit van Amsterdam.
 2. Bleich en De Vries: "Vrouwenstudies aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, uitgangspunten-ontwikkeling-aanbevelingen". Afdeling vrouwenstudies FSW, Universiteit van Amsterdam.
 3. *Wetenschap en Samenleving*, twee speciale nummers over sexismen en wetenschap, '75/9 oktober 1975 en '77/4 april 1977.
- 9) De zestien instituten die internationale cursussen verzorgen zijn de volgende:
 - Agricultural University Wageningen, M.Sc. Course in soil science and water management, Wageningen.
 - Bouwcentrum International Education, Rotterdam.
 - International Agricultural Centre, Wageningen.
 - Europe Institute, International Course in European Integration, Amsterdam.
 - International Institute for Hydraulic and Environmental Engineering, Delft.
 - International Institute for Aerial Survey and Earth Sciences, Enschede.
 - International Institute for Aerial Survey and Earth Sciences, Delft.
 - Institute of Social Studies, Den Haag.
 - National Agricultural College, Deventer.
 - Philips International Telecommunications Training Centre, Hilversum.
 - Philips International Institute, Eindhoven.
 - Radio Nederland Training Centre, Hilversum.
 - Research Institute for Management Science, Delft.
 - Barneveld College, Barneveld.
 - International Immunology Training and Research Centre, Amsterdam.
 - International Course in Food Science and Nutrition, Wageningen.

- 10) Zie bijvoorbeeld het verslag van een kandidaats-leeronderzoek naar de positie van de Curacaose vrouw die bij Texas Instruments heeft gewerkt in de periode 1968-1976, door Sonia M. Cuales (Leiden, juli 1977). En Kumari Jayawardena's position paper: "Some observations on the exploitation of Asian Women", gehouden op de Subordination of Women-Workshop, Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton UK, september 1978.
- 11) Lofland, Lyn H. The 'Thereness' of Women: A Selective Review of Urban Sociology". In: *Another Voice*, edited by Marcia Millman and Rosabeth Moss Kanter, New York, 1975, geciteerd door Brunt in: "Feminisme en methodologie, Vreemde bedgenoten?" In: *Intermediair* 13e jaargang, no. 19, 13 mei, 1977, p. 11.
- 12) Ervaring van een collega die kortgeleden een reis door Afrika maakte.
- 13) Kort weergegeven luiden de postulaten van Mies:
 1. Geen waardevrije wetenschap, maar bewuste partijdigheid en gedeeltelijke identificatie met de onderzochten.
 2. Onderzoek wordt gedaan vanuit het "Sicht von unten" en staat in dienst van de onderdrukten.
 3. Onderzoek wordt actieve deelname aan emancipatorische acties en wordt in deze acties geïntegreerd.
 4. Verandering van de status quo wordt uitgangspunt van wetenschappelijke kennis.
 5. Doelen en strategie van de feministische beweging bepalen de keus van onderzoeksthema's, niet de individuele onderzoekster.
 6. Zowel voor onderzoeker als onderzochte wordt het onderzoeksproces een bewustwordingsproces.
 7. Feministische maatschappij theorie ontstaat niet in instituten, maar slechts door deelname aan de actie en strijd van de beweging en door discussie over doelstellingen en strategieën met de onderzochten (Mies, 1978: 22-41).
- 14) Zie bijvoorbeeld Van der Klei in: *Lover*, '78-4, p. 172. Van den Haak in: *Vrouwen en Universiteit*, no. 2, jan./febr. '78, p. 10-13. Ook wordt een samenvatting gegeven in de bundel "Vrouwen en

Wetenschap", een documentatiemap samengesteld door de project groep 'vrouwen en wetenschap' aan de Landbouwhogeschool Wageningen en verschenen als t.h. paper no. 34. Een kritische noot komt van De Vries, in: *Lover*, '78-3, p. 122-123.

15) Huizer noemt een paar voorbeelden in zijn paper: "Emancipatory research as a strategy to break through invisibility", gepresenteerd in maart 1979 in het programma 'Women and Development' van het Institute of Social Studies.

16) Een goed voorbeeld hiervan is het werk van Omvedt in India (Omvedt, 1978) waarbij het interessant is op te merken, dat Omvedt aan de ene kant schrijft over "...'participant observation' means real participation, an *activism in the movement*..." (p. 375) en aan de andere kant over: "The heart of my 1975-76 research was as an *involved observer*..." (p. 387) (cursivering van mij).

Een ander voorbeeld is de vrouwenboerderij in Sri Lanka (Schrijvers, 1979). Een experiment dat door de komst van een westerse onderzoekster op gang werd gebracht (Schrijvers, 1979: 33). Belangrijke experimenten om de mogelijkheden van actie-onderzoek ten behoeve van de armste vrouwen in minder ontwikkelde landen uit te testen.

17) Netherlands Universities Foundation for International Cooperation (NUFFIC): "List of Participants of International Courses in the Netherlands". The Hague, Netherlands: February 1979.

18) Bron: Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Nederlandse Fellowships Programma in 1977.

19) De vier grootste instituten zijn: het International Institute for Aerial Survey and Earth Sciences (ITC) te Enschede; het Institute of Social Studies (ISS) te Den Haag; het International Institute for Hydraulic and Environmental Engineering (IHE) te Delft en het Research Institute for Management Science (RVB) te Delft. Het International Agricultural Centre (IAC) te Wageningen wordt apart genomen, omdat dit Centre ook de functie heeft van centrale adviesinstantie voor de landbouwsector in ontwikkelingssamenwerking.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Adler, Hans J. and Oli Hawrylyshyn: Estimates of the value of Household Work, Canada, 1961 and 1971. In: *The Review of Income and Wealth*, series 24, number 4, december 1978, pp. 333-356.
- African Training and Research Centre for Women: "The Role of Women in the Utilization of Science and Technology for Development." An ECA contribution to the African Regional Meeting on United Nations Conference on Science and Technology for Development (UNCSTD), Cairo, 24-29 July 1978. M78-1850. Addis Ababa, May 1978.
- Ancona, Hedy d' en Centrum: "De rol van de vrouw in Nederland anno 1974". Nederlands Centrum voor Marketing Analyses en Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek, 1974.
- Ancona, Hedy d': "Vrouwenemancipatie; een onderzoeksterrein" In: *Sociologische Gids*, 1975, nr. 4, pp. 254-263.
- Baker Miller, Jean: *Toward a new psychology of Women*. Pelican Book, 1976.
- Bandt, Marie Louise den: "Gelijke kansen voor academisch gevormde vrouwen? vergeet het maar". In: *Wetenschap en Samenleving*, 75/9, oktober, 1975, pp. 11-16.
- Beauvoir, Simone de: *Le Deuxième Sexe*, I en II. Gallimard, 1949.
- Bleich, Anet en Petra de Vries: "Vrouwenstudies aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, uitgangspunten-ontwikkeling-aanbevelingen". Amsterdam: Afdeling vrouwenstudies FSW, Universiteit van Amsterdam, 1977.
- Boelmans-Kleinjan, A.C. en M. Beuckens-Vries: "De werkende vrouw: een benadering vanuit haar plaats in gezin en huishouden". Van Gorcum, 1974.
- Boserup, Ester: *Woman's Role in Economic Development*. New York: St. Martin's Press, 1970.
- Boulding, Elise: *Women in the Twentieth Century World*. New York: Halsted Press Division, John Wiley & Sons, 1977.

- Brandenburg, Angenies: "Vrouwelijke ervaringswereld en wetenschappelijke kennis". In: *NRC/Handelsblad*, donderdag, 13 januari, 1977.
- Brunt, Emma: "Feminisme en methodologie. Vreemde bedgenoten?" In: *Intermediair*, 13e jaargang, 19-13 mei, 1977.
- Buuren, Hanneke van: "Vrouwen en Wetenschap". In: *Lover*, december, 1974.
- Buvinić, Mayra, Nadia H. Youssef with Barbara von Elm: "Women-Headed Households: The Ignored Factor in Development Planning". Report Submitted to AID/WID, Grant AID/otr-G-1593. Washington, D.C.: International Center for Research on Women, March 1978.
- Clason, C.E.: *Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen*. Groningen, 1977.
- Cuales, Sonia M.: "Verslag van een kandidaats-leeronderzoek naar de positie van de Curacaose vrouw die bij Texas Instruments heeft gewerkt in de periode 1968-1976". Leiden, 1977.
- Davis, Elizabeth Gould: *The First Sex*. New York: Penguin Books, 1975.
- Firestone, Shulamith: *The Dialectic of Sex. The case for Feminist Revolution*. New York: Bantam Books, 1972.
- Haak, Nel van den: "Feminisme en wetenschappelijke onderzoeksmethoden". In: *Vrouwen en Universiteit*, no. 2, jan/febr. 1978, pp. 10-13.
- Huizer, G.: "Emancipatory research as a strategy to break through invisibility". Paper gehouden in het Institute of Social Studies, Program on 'Women and Development', maart, 1979.
- Internationaal Agrarisch Centrum: "Jaarverslag, 1977. Wageningen.
- Jayawardena, Kumari: "Some observations on the exploitation of Asian Women". Position Paper for the Conference on the Subordination of Women, Institute of Development Studies, University of Sussex, september 1978.
- Jungbluth, Paul: *Van traditionele meisjespedagogiek tot roldoorbrekend onderwijs*. Nijmegen: Instituut voor toegepaste sociologie, 1978.
- Klei, Thea van der: "Vrouwenonderzoek", In: *Lover*, '78-4, pp. 172-173.
- Kommissie "Women's Studies": "Vrouwen en Wetenschap": een voorstel tot het inrichten van women's studies aan de Nederlandse universiteiten. Amsterdam: Faculteit der Sociale Wetenschappen, 1976.

- Kuipers, Wil: "Feminisme en Methodologie". Werkstuk in het kader van het doctoraalvak 'methoden en technieken van sociaal onderzoek'. Wageningen: Landbouwhogeschool, 1979.
- Man Vrouw Maatschappij (MVM): "MVM tien over tijd, 1968-1978", Den Haag: Actiegroep Man Vrouw Maatschappij, 1978.
- Mazumdar, Vina and Kumud Sharma: "Women's Studies: New Perceptions and the Challenges". In: *Economic and Political Weekly*, January 20, 1979, pp. 113-120.
- Mies, Maria: "Methodische Postulate zur Frauenforschung". In: *Heksenkollege*, verslagboek over Vrouwen, Wetenschap en cKultuur. Nijmegen: De Feeks/Viool, 1978.
- Netherlands Universities Foundation for International Cooperation (NUFFIC): "List of Participants of International Courses in the Netherlands". Den Haag, Februari 1979.
- Oakley, Ann: *The Sociology of Housework*. New York: Pantheon Books, 1974.
- Omvedt, Gail: "On the Participant Study of Women's Movements: Methodological, Definitional, and Action Considerations". In: *The Politics of Anthropology*. Edited by Gerrit Huizer and Bruce Mannheim. The Hague/Paris: Mouton Publishers, 1978, pp. 373-393.
- Philips, Derek L.: "Voorkeursbehandeling voor vrouwen: enige sociologische en morele overwegingen". In: *De Gids*, no. 1, 1979, pp. 3-27.
- Polter, Selma: "Vrouwenstudies, Feminisme & Sociologie". In: *Vrouwen en Universiteit*, no. 4, juni/juli 1978, pp. 15-18.
- Postel-Coster, Els en Joke Schrijvers: *Vrouwen op weg. Ontwikkeling naar emancipatie*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 1976.
- Posthumus-van der Groot, Dr. W.H. en dr. Anna de Waal: *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*. Nijmegen: SUN, 1977.
- Rohrlich-Leavitt, Ruby, Barbara Sykes, and Elizabeth Weatherford: "Aboriginal Woman: Male and Female Anthropological Perspectives". In: *Toward an Anthropology of Women*. Edited by Rayna R. Reiter. New York and London: Monthly Review Press, 1975, pp. 110-127.

- Rosaldo, Michelle Zimbalist and Louise Lamphere: "Introduction". In: *Woman, Culture and Society*. Edited by Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere. Stanford, California: Stanford University Press, 1974.
- Sax, Marjan: "Zur sozio-feministischen Kritik des politisch-phallokratischen Wissenschaftsbetriebs unter spätkapitalistischen Produktionsbedingungen". In: *Wetenschap en Samenleving*, 75/9 oktober 1975, pp. 25-30.
- Schilstra, Dr. W.N.: *Vrouwenarbeid in Landbouw en Industrie in Nederland, in de tweede helft der negentiende eeuw*. Nijmegen, SUN, 1976.
- Schoonenboom, drs. I.J. en dr. H.M. in 't Veld-Langeveld: "De emancipatie van de vrouw". Voorstudies en achtergronden. Voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1976.
- Schrijvers, J.: "Viricentrisme en Culturele Anthropologie". In: *Sociologische Gids*, 75/4, jrg. 22, juli/aug. 1975.
- Schrijvers, Joke: "Een vrouwenboerderij begint met mannenwerk. Een experiment in Sri Lanka". In: *Intermediair*, 15e jaargang, 13-30 maart 1979.
- Smit, Joke: "De balans van tien jaar vrouwenbeweging. Is het feminisme ten dode opgeschreven?" In: *Vrij Nederland, Kleurkatern*, 11 nov. 1978, pp. 30-51.
- Veld-Langeveld; prof.dr. H.M. in 't: *Vrouw-beroep-maatschappij analyse van een vertraagde emancipatie*. Utrecht: Bijleveld, 1969.
- Vries, Petra de: "Vrouwengroepen aan de universiteit". In: *Lover*, 78-3, pp. 122-124.
- "Vrouwen en Wetenschap", documentatiemap voor project 'vrouwen en wetenschap, t h papper no. 34.
- Vrouwenkrant* van Amsterdam, nr. 44/45, zomer '78.
- Wertheim, W.F.: *De lange mars der emancipatie*. Herziene druk van Evolutie en revolutie. Amsterdam: Kritische Bibliotheek Van Gennep, 1977.
- Wetenschap en Samenleving*. Sexisme en wetenschap I en II, 75/9, oktober 1975 en 77/4, april 1977.